

Modernite ve Postmodernite Etrafında Şekillenen Turizm Olgusu ve Gelişimi

Kurtuluş KARAMUSTAFA¹

Nazlı ÖRNEK²

Öz

Bu çalışmanın amacı, modernite ve postmodernite olguları kapsamında turizmin gelişim ve değişimini inceleyerek; iktisadi, sosyo-kültürel, ekolojik ve politik yapılarıdaki olası gelişim ve değişimlerin sonuçlarının turizm faaliyetleri ile etkileşimini “çevre-merkez” ilişkisini kavramsal olarak ele alarak ilgili bilgi birikimine bütünsel bir bakış ile katkı oluşturabilmektir. Bu bağlamda, bu çalışmada, ikincil kaynaklara dayalı olarak kavramsal bir değerlendirme yapılmaktadır. İncelenen kaynaklar ışığında turizmin, farklı tarihsel süreçlerdeki değişimlerden önemli derecede etkilenmesi ve şekillenmesinin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda modern dönemin kitle turizmine, postmodern dönemin ise alternatif turizm türlerine zemin hazırladığı ve bu süreçlerin turizme yansımalarının hem olumlu hem de olumsuz olarak adlandırılabilir durumlarına sebep olduğu bu çalışmada değerlendirilmektedir.

¹ **Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Turizm Fakültesi, karamustafa@erciyes.edu.tr; Kayseri Üniversitesi Rektörlük, karamustafa@kayseri.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6581-6276>

² Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi Turizm Fakültesi, nazliornek@erciyes.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5145-625X>

Makale Türü / Paper Type: Derleme Makale / Conceptual Paper

Makale Geliş Tarihi / Received: 23.07.2019

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 04.11.2019

Anahtar Kelimeler: Modernite, Postmodernite, Turizm Olgusu, Çevre-Merkez İlişkisi.

The Phenomenon of Tourism Shaped Around Modernity and Postmodernity and Its Development

Abstract

The aim of this study is to examine the development and transformation of tourism within the concepts of modernity and postmodernity, and to make a conceptual contribution to the relevant knowledge accumulation with a holistic approach by considering the consequences of possible developments and transformations in economic, socio-cultural, ecological and political structures within the context of “periphery-center” interactions of tourism related activities. With respect to this, this study makes a conceptual evolution based on the relevant literature, in the light of which, it is understood that tourism is affected and shaped significantly by various historical transformations. Hence, it can be concluded that while the modern era prepared the ground for mass tourism, the postmodern period has prepared the ground for alternative tourism types; and that the reflections of these transformational processes on tourism have resulted in both positive and negative consequences.

Keywords: Modernity, Postmodernity, the Tourism Phenomenon, Periphery- Center Relation.

Giriş

İlgili kaynaklar incelendiğinde, modern kitle turizminin temellerini ve doğuşunu ele alan çalışmalara rastlanmaktadır (Wagner, 1977; Cohen, 1987; Poon, 1994; Boissevain, 1996). Günümüz modern kitle turlarının ortaya çıkışı her ne kadar İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı dünyasında gelişen sosyal ve iktisadi atmosfere bağlı olarak değerlendirilse de, esasen, bu turların köklerinin ve tarihsel gelişim sürecinin 16. yüzyılda

başlayan Büyük Tur (*Grand Tour*) ile ilişkilendirilmesi daha doğru olacaktır (Towner, 1984: 215). Diğer taraftan coğrafi keşifler ile Fransız İhtilali sonrasında başta buharlı makineler olmak üzere birçok gelişmenin insan hayatına girmesi ile ulaşım faaliyetlerinin hızlanması, ucuzlaması ve yaygınlaşması da modern kitle turizminin gelişimine ciddi katkılar oluşturmuştur. 19. yüzyılın ilk yarısında örneğin *Thomas Cook*'un düzenlediği bölgesel turlara benzer uygulamalar ve ardından ortaya çıkan üretim ve yönetim anlayışlarındaki gelişim ile değişimler de bu duruma katkı sağlamış, çeşitli tur programlarının oluşmasına ve tur çeşitliliğinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ancak 20. yüzyılın başlarındaki sosyal ve iktisadi çalkantılara bağlı olarak ortaya çıkan Birinci Dünya Savaşı ile ardından gelen İkinci Dünya Savaşı'nın sebep olduğu karmaşık durum, 20. yüzyılın ilk yarısında tüm dünyada turizm faaliyetlerinin çeşitlenmesini engellemiştir. Her ne kadar İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Soğuk Savaş dönemine girilmişse de bu esnada yaşanan sosyal, iktisadi ve teknolojik değişimler, günümüzdeki modern kitle turizminin hızlı bir şekilde yayılmasına sebep olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle beraber turizmde yaşanmaya başlanan çeşitlilik, kitle turizminin bir süre “emekleme dönemi” yaşamasını (Uriely, 2005: 200), ardından özellikle Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan refah ortamı, “modern” olarak adlandırılan bir yaşam tarzının gelişmesine sebep olmuştur (Bendix, 1967: 291). Bu bağlamda, turizm ile modernleşme arasında sıkı bir bağ olduğu iddiasında bulunmak pek de yanlış olmayacaktır. Modern toplumlarda çalışma ve serbest zamanın birbirinden ayrılması, toplumsal örgütlenmeye sebep olmuştur (Urry, 2009: 15-16). Berman (1988: 5-6) modern çevre ve deneyimlerin gelişmesinin coğrafya ve etnik köken, sınıf ve milliyet, din ve ideoloji arasındaki sınırları kaldırarak bütün insanlığı birleştirdiğini ifade etmektedir ki 1950'lerden sonra yaşanan sosyal, siyasi ve iktisadi gelişmelerin, insanları kitle turizmine hazırladığını söylenebilir.

Günümüzde bir taraftan modern yaşam tarzının hem sebebi hem de sonucu olan küreselleşmenin “yayıma” ve “yoğunlaşma” unsurları ile birlikte toplumlarda önemli radikal değişimler meydana gelmiştir (Gid-

dens, 2018: 123). Bu bağlamda kitle turizminin modern çağın radikal getirilerinden biri olduğunu ifade etmek gerekir. Öyle ki Wagner (1977: 44-45) kitle turizmini, toplumsal yaşamın sağlamış olduğu alışlagelmiş durumlara karşı çıkan bir “isyan (başkaldırı) ritüeli” olarak ifade etmektedir. Kitle halinde bu “ritüellerin” gerçekleştirilmesi aynı zamanda toplumsal bir değişikliğe işaret etmektedir. Bu gibi değişiklikler, ilk etapta olumlu bir duruma sebebiyet vermiş gibi görünse de “modern insanın” yayılımı ve yoğunlaşması, zamanla farklı bir biçim almaya başlamıştır.

Giddens (2018: 67-68) modern dönemi, yapısal olarak küreselleştirici, uzak yerleşimleri birbirine bağlayan, yerel oluşumları başka yerde yaşanan olaylarla biçimlendiren ve dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşmasını sağlayan bir süreç ve zaman dilimi olarak ele almaktadır. Küreselleşmenin de etkisiyle oluşmaya başlayan modern dönem, sınırların ortadan kalkması ve uluslararası ilişkilerin yoğunlaşması kapsamında *bağımlılık teorisine* de zemin oluşturmuştur. Bağımlılık yaklaşımı, özellikle 1960’ların sonlarında ve 70’lerin ilk yıllarında etkili olmuştur (Topal, 2009: 119).

Frank (1966: 18) bu konu hakkındaki görüşünü “metropol” ve “uydu” ülkeler sınıflandırması üzerinden değerlendirmektedir. Bu kurama göre, gelişmiş ülkelerin gelişmesi ve diğer ülkelerin geri kalması, dünya ekonomisindeki sömürü sisteminin kaynakların uydudan metropole aktarılmasından kaynaklandığı gerçeğini burada vurgulamak yerinde olacaktır (Frank, 1966). Merkez-çevre ilişkisini kendi kavramsallaştırmasıyla açıklayan Frank’a karşılık Amin (1976: 203), uydu ülkeleri çevre ülkelere bağımlı olmaya zorlamakta ve dışadönük bağımlı büyüme, merkez ülkelerin biçimlendirdiği şekilde gerçekleştiği yorumunda bulunur. Bu iddiaya göre, azgelişmişlik olgusunun ortaya çıkışı, çevre ile merkez ülkeler arasında var olan ve kısaca bağımlılık ilişkisi denilebilecek sömürü zincirinin bir ürünü olarak değerlendirilmektedir (Ersoy, 1991: 26).

Güçlü olanların güçsüzler üzerindeki bu baskı ve etkileri ile ortaya çıkan problemler, “modern insanın” yeniden radikal bir değişime girmesi gerektiğinin sinyallerini her alanda vermeye başlamıştır. Doğanın gördüğü zarar da konunun ayrı bir boyutunu oluşturmaktadır. Sera gazı

emisyonlarındaki artış, çevre kirliliği, küresel ısınma gibi etkilerle birlikte, kişilerin etik sorumluluklarına dikkat çekilmeye ve çevreye duyarlılık bilinci konusunda bilgilendirmeler ön planda tutulmaya başlanmıştır. Bu durum yeni ve eleştirel bir düşünce evreninin belirmesi ve yeni bir dönemin başlangıcına da işaret etmektedir: *Postmodernizm*.¹

Bu dönemin düşünce evreni, modern dönemin ve modern insanın getirisi olan tahribatı önlemeye yönelik bir nevi *premodern* insan alışkanlıklarına dönme çabası olarak yorumlanabilir. Pretes (1995: 2), *postmodern* döneme geçiş yıllarında insanın her alanda olduğu gibi turizmi de tüketecek bir meta haline getirmesinden söz etmektedir. Turizm zamanla göze hoş gelen şeyler olarak “turist bakışının” bir nesnesi haline dönüşmüş ve sistematik şekilde bu durum devam ettirilmiştir (Pretes, 1995: 2). *Postmodern* dönemde ortaya çıkan insan tercihlerinden biri de “nostaljik deneyimler yaşama isteği” olmuştur. İnsanların doğayı ve doğal olanı talep etmeye başlaması, bu düşünce akımının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemin turizme yansımaları ise doğaya karşı duyarlı yapılar oluşturma, özel ilgilere hitap eden bireyselleştirilmiş tur organizasyonları, herhangi bir kategori içerisinde yer almadan bağımsız hareket etme gibi farklı deneyimler yaşatan özelleştirilmiş öğeler ile gerçekleşmiştir. Modern turizmin politik, otoriter ve homojenleştirici söyleminden farklı olarak, *postmodern* turizm söyleminin uzlaşmacı ifadelerden oluşması ve turistik deneyimlerin çeşitliliğini vurgulaması dikkat çekmektedir (Uriely, 1997: 983-984).

Bu söylemlerden yola çıkılarak modern dönemin kitle turizmine hazırlamış olduğu zemini, *postmodern* dönem alternatif turizm türlerine hazırlamış demek yanlış olmayacaktır. Nuryanti'nin (1996: 250) ifade ettiği gibi geçmişin taklit edilmesi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan tüketim biçimleri seyahat ve tercih eğilimlerini de değiştirmiş, geleneklere verilen önemi tekrar ön plana çıkarmış ve *postmodern* mimaride olduğu

¹ *Postmodernizmin Yanılsamaları* kitabında, Terry Eagleton (2011: 10) ikisi arasında fark olsa da daha aşına olunan postmodernizm kavramını, postmodernlik kavramını da kapsayacak şekilde kullanmıştır. Bu çalışmada, Eagleton'ın yaptığı gibi *postmodernizm* terimi postmodernlik kavramını kapsayacak şekilde kullanılmıştır.

gibi turizmde de süsleme ve yeni stiller, estetikleştirme ve sembollerle yeniden anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Tarihsel süreç içinde yaşanan farklı dönemler, birçok alanda olduğu gibi turizmde de farklılaşmaya sebep olmuştur. Literatürde farklı alanların tarihsel olarak farklılaşmasını inceleyen pek çok çalışma (Klotz ve Donnell, 1988; Fırat ve Dholakia, 2006; Karakurt, 2006; Faye, 2009) bulunmasına rağmen, turizm alanında kitle turizmini modern dönem ile ilişkilendiren ve modern kitle turizmine karşı geliştirilen alternatif turizm türlerini *postmodern* dönem anlayışı çerçevesinde ele alan çalışmaların da (Kozak, Evren ve Çakır, 2013; Uriely, 1997) ciddi katkı sağlanmalarına karşın sınırlı sayıda olduğu dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, modernizmin bir yansıması olarak ortaya çıkan modern kitle turizmini ve buna bağlı olarak kitle turizminin sebep olduğu problemleri ortadan kaldırmak için geliştirilen *postmodern* dönem arayışlarının -başarılı olup olmadığı tartışılarak- belki de bir sonucu olarak ortaya çıkan alternatif turizm türlerine yönelik yansımalar kavramsal olarak derlenerek eleştirel olarak ele alınmaktadır.

Modernite ve Postmodernite

Modern kelimesi, köken itibariyle Latince “moda olan, tam şimdi, güncel, bugüne ait” anlamına gelen “*modo*” kelimesinden türemiş “*modernus*” sözcüğünden gelmektedir (Childs, 2016: 12). Modernite kavramı ise modern kelimesinden türemiş olup özellikle 17. yüzyılda Avrupa’da yaşanan köklü değişimlerin bireye, topluma ve politik yaşama olan etkiyle yaşanan değişimi ve neredeyse tüm dünyayı etkileyen toplumsal bir yaşam biçimi ve örgütlenme şeklini ifade etmektedir (Aslan, 2011: 11; Giddens, 2018: 9). Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan endüstriyel gelişim ve buna bağlı olarak kullanımı yaygınlaşan yeni teknolojiler ile popülerlik kazanarak şekillenmiştir (Bendix, 1967: 292; Beebe, 1974: 1072).

Yapılan tanımlamalar her ne kadar belirli bir tarihe atıf yapsa da Giddens (2018: 9-10), bu terimi belirli bir zaman süreci ve coğrafi olarak çıkış noktasıyla sınırlandırmanın “karakutu içinde istiflenmiş bir bilinmezlik”

olduğunu belirtmektedir. Kısaca, neyin modern olduğu neyin ise modern olmadığı kişiye, zamana ve hatta bakış açısına göre değişebilmektedir ki bu yüzden modernliğin ve modern dönemin sınırlarını çizmek çok güç, belki de mümkün değildir. Konuya *postmodern* perspektiften bakıldığı zaman ise modern kelimesi “modası geçmiş, eskimiş” anlamına gelmektedir (Johnson, 2008: 543). Modernizm bu anlamda ele alındığında, modern kavramına nereden ve hangi bakış açısıyla bakıldığı, yapılan tanımlamalar açısından önem arz etmektedir. Örneğin, modern kelimesi 5. yüzyılda Hristiyan dönemi, Romalı ve Pagan dönemlerden ayırmak için kullanılmışken, bugün o tarihe atfedilen tanım tamamen farklı olarak karşımıza çıkmaktadır (Habermas ve Ben-Habib, 1981: 3).

Genel olarak değerlendirildiğinde yeni bir döneme karşılık geldiği düşünülen modernitenin, farklı unsurlar veya olaylarla ayrılmaya çalışıldığı görülmektedir. Örneğin Berman’a göre (1988: 17-18) modernitenin tarihsel olarak biçimlendiği üç önemli aşama bulunmaktadır: İlki, 16. ve 18. yüzyıllar arasında, kişilerin geleneksel bağlarından koparıldığı, yeni bir hayat modeline doğru itildiği modernliğin toplumsal formlarıdır. İkinci olarak 1790’larda yaşanan Fransız Devrimi, siyasal ve iktisadi olarak bu aşamaya katkıda bulunmuş, üçüncü aşamada ise modernizasyon neredeyse tüm dünyayı içine alacak şekilde genişlemiş ve gelişen modernizm kültürü, sanatta ve düşüncede muhteşem başarılar elde etmiştir. Bu dönemin belirleyici unsuru insan ve aklın merkeze alınması, Orta Çağ karanlığında daha da yozlaşmış olan Batı inanç sisteminin geri plana atılması olmuştur (Aslan, 2011: 12).

Böylelikle dinden bağımsız bir toplumsal yaşamın şekillenmesi söz konusu olmaya başlamıştır. Ayrıca bu yeni dönem, yeni seyahat biçimlerinin gelişmesinden, kentsel yaşamın dönüşümüne; kentler arasında ulaşımın değişen niteliklerinden, zaman-mekân sınırını değiştirmeye kadar birçok yönden etkili olmuştur. Bu yüzden de Urry (2018: 211-212), modernliği simgeleyen bu değişimlerin yaya olarak seyahat edenler tarafından değil, teknolojinin ve modernliğin de simgesi olarak kabul edilen tren, otomobil ve uçak ile daha hızlı ve kısa sürede bir yerden bir yere hareket edenler tarafından gerçekleştirildiği yorumunda bulunmakta-

dır. Bu anlamda toplumsal örgütlenmeye ve gelişmeye fırsatlar sunması açısından altyapı hizmetlerinin “yol medeniyettir” anlayışıyla gelişmesi sonucunda modern dönemin oluşmasında ulaşım önemli bir yere sahip olmuştur.

Postmodernite kavramı ise, özellikle 1960’lı yılların sonunda Fransa’da post-yapısalcılık etrafında Roland Barthes, Michel Foucault, Jacques Derrida, Jean-François Lyotard, Jean Baudrillard gibi düşünürler öncülüğünde şekillenmeye başlamıştır (Berman,1988: 9). 1979 yılında Lyotard’ın *The Postmodern Condition-Postmodern Durum* adlı çalışmasından sonra akademik çevrelerde dikkat çeken bir konu haline gelmiştir. Lyotard (2014) sonradan kitap haline getirilmiş olan bu çalışmasında moderniteyi kuramsal düzeyde sorunsallaştırmakta ve *postmoderniteyi* belli bir tarihsel dönemin adlandırılmasıyla sınırlamaktan çok, yeni bir düşünce evreninin belirmesi olarak değerlendirmektedir. Bu düşünce, modern dönemin belirleyici unsuru olan insan ve aklın gerçekten de merkezde yer almadığı ve tek bir doğrunun olmadığına farkına varılmaya başlanmasıdır. Bu dönemde teknolojide yaşanan gelişmeler ve bilgiye erişimin kolaylaşması ile bu düşüncenin güçlendiği söylenebilir. Toffler (2008), *Üçüncü Dalga* eserinde, toplumları etkileyen üç büyük dalgadan bahsederken tarım, endüstri ve bilgi dönemlerini süreçsel olarak ele almaktadır. Toffler’a göre, tarım, endüstri ve bilgi dönemlerindeki değişim, modernlik öncesi (*premodern*), modern ve modernlik sonrası (*postmodern*) dönem üzerine oturtulmaktadır. Genel bir bakış açısı ile tarım dönemi, premodernizmi açıklarken; insanın üretimden tüketime geçişi ise modern olarak adlandırılmakta ve bilgi döneminin gelişmesi ile de *postmodern* denilen dönem başlamaktadır (Odabaşı, 2009: 13). Bu anlamda bilgi döneminin gelişmesi ve *modernitenin* eleştiriye tabi tutulmasıyla *postmodern* düşüncenin temellerinin atıldığı söylenebilir.

Modernitede olduğu gibi *postmoderniteye* dair genel bir tanımlama da henüz kabul edilmiştir. Hatta *postmodern* olarak adlandırılabilir bir dönemin olup olmadığı bile tartışma konusudur. Her ne kadar modernite ve *postmodernite* arasındaki farklılıklara yönelik birtakım düşünceler bulunsada modernite ile *postmodernite* arasında farklılıktan ziyade

de, bir süreklilik olduğunu kabul eden görüşler de mevcuttur (Karakurt, 2006: 9).

Giddens (2018), modernliğin sonuçlarını konu alan kitabında; içinde yaşadığımız dünyada önemli değişiklikler yaşansa dahi, bunun, modern dünyayı geride bıraktığımız ve tamamen “yeni bir tip sosyo dünyaya geçtiğimiz” anlamına gelmediği yorumunda bulunur. Bu nedenle *post-modern* kavramı yerine “geç modernite” veya “radikalleşmiş modernite” kavramlarının kullanımının daha yerinde olacağını savunmaktadır. Giddens’a göre moderniteyi “geç modernite” kavramından ayıran şey, günümüzün büyük değişimlerinden biri olan ulaşım ve iletişim araçlarının etkin kullanılmasıdır. Bu teknolojik gelişmeler sayesinde “geç modernite”, modern kavramından sosyal sürecin yerel mekânsal ve zamansal sınırlamalardan kopmasına izin vermesi yönüyle ayrılmaktadır (Johnson, 2008: 545).

Aynı şekilde Nyström (2000: 113) de *postmoderniteyi*, modern çağın bittiği yerde başlatmak yerine, yenilikçiliğin ve farklılığın daha ön plana çıktığı ve toplumsal olarak bir farklılaşmaya gidilen, modernitenin devamı olduğu üzerinde durmaktadır. Çağlar (2008: 372) ise *postmoderniteyi* moderniteden ayıran özellikleri sıralarken, *postmodernitede* tek bir doğrunun bulunmadığı, bilginin tümel ve mükemmel olmadığı vurgusunu yaparak, *postmoderniteyi* “aynı anda herkes haklıdır” anlayışının hâkim olduğu bir dönem olarak tanımlamaktadır.

“Geç modernite” kavramını tercih eden Johnson (2008: 543-566) *postmodernitenin* sınırların bulanıklaştığı ve belirsizleştiği, küresel kültürün yerele nüfuz ettiği bir dönem olduğu yorumunda da bulunur. Sanatla başlayan bu değişim (Özoran, 2019: 734), zamanla siyasetten pazarlamaya, mimariden sosyolojiye pek çok alanı da etkisi altına almıştır. Her yeni paradigmanın *postmodernizm*, bastırılan paradigmalardan ise modernizm olarak adlandırıldığı günümüzde (Dursun, 2000: 189-190), ortaya çıkan farklılıkların ve farklılıkları etkileyen unsurların fazla olması olağan bir durumdur. Zaten *postmodernite*, benzerlikler yerine farklılıkları vurgulayan; değerlerin, kültürlerin, geleneklerin ve yaşam tarzlarının farklılıkları üzerine kurulu olan bir yaklaşımdır (Spicer, 1997:

94). Bu anlamda, turizm alanında da özellikle 1970’li yıllardan sonra büyük değişimlerin yaşandığı görülmektedir ve yaşanan bu değişimler artık turizmde farklı bir dönemden bahsetmenin zamanının geldiğine işaret etmektedir.

Kitle Turizmi ve Alternatif Turizm

16. ve 17. yüzyıllardan itibaren Avrupa’da yaşanan olaylar radikal toplumsal değişimlere sebep olmuştur. Modern dönemin başlangıcı olarak kabul edilen bu dönem (Berman, 1988: 17-18) her alanı olduğu gibi turizmi de şekillendirmiştir. Bu şekillenmenin kitlesel olarak ilk örnekleri, Britanya’da işçi sınıfında sendikalaşma, ücretli izinler başta olma üzere birtakım sosyal hakların elde edilmesine yönelik gelişmeler ve bu doğrultuda ortaya çıkan ve toplumsal hayat tarzını da etkileyebilecek etkinlikler ile boş zaman faaliyetlerinin ortaya çıkması yani seyahatin “demokratikleşmesi” şeklinde ifade edilebilir (Urry, 2009: 37). Ayrıca İngiliz asilzade aileleri ve çocuklarının Büyük Tur (*Grand Tour*) olarak adlandırılan Güney Avrupa kıyılarına toplu seyahatleri ile sanayi devrimi gibi büyük değişimlerin yaşanmaya başlaması, Fransız İhtilali ve sonrasında buharlı makinelerin insan hayatına girmesi, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki sosyal, iktisadi ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak ulaşım imkânlarının da gelişmesi sonucunda turizm faaliyetlerinin daha kolay bir şekilde gerçekleşmesi ve gelişmesi söz konusu olmuştur. Diğer bir ifade ile büyük kitlelerin bir yerden bir yere seyahat etmeleri kolaylaşmış, uzak yerlere doğru toplu bir hareketlilik yaşanmış ve böylelikle “modern kitle turizminin” temelleri atılmıştır. Modern kitle turizminin zamanla tektiplilik yaklaşımı ve standartlaştırılmış yapısı ile kültürlerarası farklılık ve zenginliği göz ardı etmesi ve henüz kalkınma sürecini tam olarak yerine getirememiş olan toplumlar üzerindeki birtakım ciddi iktisadi, sosyal, çevresel ve siyasal kaygılar oluşturması ile birlikte farklı bir uygulamaya dönülmesinin sinyalleri verilmeye başlamıştır (Cohen, 1987: 13). Urry (2018: 258), modern dönemin başka bir döneme evrilmesini: (a) fiziksel çevrelerin tüketilmesine, (b) farklı ulaşım araçlarının sebep olduğu yoğun insan akışının verdiği rahatsızlığa ve (c) aşırı yoğunlaşma sonucunda ihtiyaç duyulan değişime bağlamaktadır.

1980’li yılların başlarından itibaren ise akademik çevreler tarafından alternatif, eko ve sürdürülebilir turizm gibi kavramlar ele alınmaya başlamıştır (Dernoi, 1981; Cohen, 1987; Gonsalves, 1987; Weaver, 1991). Özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kitleler halinde yapılan turizm hareketliliğinin yanlış planlanması, çevre koruma bilincinden uzak bir anlayışın gelişmesi, toplu haldeki turizm hareketlerinin sebep olduğu sıkıntılar ve uygulamalardaki yanlışlara tepki olarak alternatif turizm hareketliliğine yönelim artmıştır. Akademik çevreler tarafından dikkat çekilen bu kavramlara ilişkin uygulamalara ise 1990’lı yılların başlarında rastlanmaktadır (Butler, 1990; Weaver, 1991; Pearce, 1992; Weaver, 2014). 2000’li yıllara gelindiğinde ise teknolojinin yoğun olarak kullanılmasına bağlı olarak artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik gibi kavramlarla sanal deneyimler ön plana çıkmaya başlamıştır (Han, Jung ve Gibson, 2014: 511-512). Teknolojinin insan yaşamına bu denli nüfuz etmesi zamanla yapısal olarak dönüşüme ve dolayısıyla da toplumda kültürel olarak değişimler yaşanmasına sebep olmuştur. Kültürel olarak değişen ve dönüşen toplum ile birlikte turizmin de yeniden yapılanmasına şahit olunmuştur. Urry (2009: 133) bu yapılanmayı, günümüz toplumlarının organizasyonlarında “kültürün” merkezi bir konuma geçmesi yani çağdaş kültürün kısmen *postmodern* olarak nitelendirilmesine bağlamaktadır. Bu dönemin, merkezi bir önem teşkil eden kültürün, şekillenerek turizme yansması ile birlikte “*postmodern* turizm” hareketliliğinin başlangıcı olduğu söylenebilir. Bu kavramla birlikte turizm ile ilgili literatüre farklı terimler de kazandırılmaya başlamıştır. İşçi sınıfının kolektif gücünün zayıflaması, orta sınıfın gücünün artması ve kültürel biçimlerin değişmesi ile *post-turizm* (Urry, 2009: 141), *post-turist* (Feifer, 1985; Zotic, Diana-Elena ve Ştefan, 2014) ya da *post-alışverişçi* (Brown, 2008: 30) şeklinde adlandırılan yeni terimler modern sonrası turizmin getirilerine örnek gösterilebilir. Ayrıca *postmodern* dönem insan tercihlerinin değişimine bağlı olarak, sunulan tüm ürün ve markaların fonksiyonel faydalarının yanı sıra bu ürün ve markalara işaret ve sembol niteliği kazandırılmaya çalışıldığı görülmektedir (Odabaşı 2009: 130). Turistik ürünlerin markalaşma ve imaj oluşturma çabaları, tektipleşmeden uzak konsept otellerin oluşturulması, logo ve sembollerle akılda kalıcı farklı

desenlerin oluşturulması, gerçek üstü deneyimlerin yaşatılmaya çalışılması, bu durumun açık bir örneğidir.

Weaver (2014: 137) bu iki turizm türünün keskin farklılıklarından dolayı konuya “kitle turizmi bir tez ise, alternatif turizm bir antitezdir” yorumunda bulunmuştur. İsminden de anlaşılacağı üzere kitle turizmine karşıt bir durum olarak ortaya çıkan alternatif turizm hareketi, kitle turizminin zamanla getirmiş olduğu bilinçsiz anlayışı yıkıp yeni bir anlayış ortaya koyma çabası içindedir. Turizmden çok seyahate, bireysel tercihlere, paket turlardan kaçınmaya, eğitilmiş bir gezgin olmanın öneme, bireysel ilgilerin ön plana çıkarılmasına imkân veren bu küresel organizasyon kuşkusuz *postmodern* bir deneyimdir (Urry, 2009: 154). Geleneksel modern *3S* (*sea, sand, sun*- deniz, kum, güneş) turizminden *3E* (*entertainment, excitement, education*- eğlenme, heyecan, eğitim) turizmine (Alejziak, 1999: 213) ve hatta ekoturizme teşvik anlamında ortaya atılan *4L* (*landscape, leisure, learning, limit*- doğa ile iç içe olma, eğlenme, öğrenme, sınırları aşma) (Franch, Martini, Buffa ve Parisi, 2008) kavramları bu dönem deneyiminin en iyi temsilleri olarak değerlendirilebilir.

Zotic vd. (2014: 81) turizmi tarihsel olarak beş kategoriye ayırmaktadırlar: (a) yeni yerler/şeyler keşfetmek ve hayatta kalma mücadelesi için seyahat dönemi (tarih öncesi çağlar- MÖ 1000), (b) erken turizm dönemi (MÖ 1000- MS 476), (c) sözde turizm dönemi (476-1789), (d) turizmin altın çağı (1789-1994), (e) *postmodern* turizm dönemi (1994-2030). Bu dönemlerden her biri kendine özgü aşamalardan oluşmakta ve dönemsel olarak ayrılması, o dönemde uygulanan turistik faaliyetlerin özelliklerine ve turist beklentilerine göre değişmektedir. *Postmodern* dönem turizminde ise, *postmodern* toplumun eğilimleri, istekleri, yönelimleri kültürün merkeze alınmasından dolayı daha fazla ön plana çıkmaktadır. Bu durum geleneksel kitle turizminin ortaya çıkardığı sorunları açık bir şekilde dile getirmektedir.

Tablo 1: Geleneksel Kitle Turizmi ve Alternatif Turizm

Değişkenler	Geleneksel Kitle Turizmi	Alternatif Turizm
Konaklama		
Mekân	Kıyı, yüksek yoğunluk Büyük ölçekli, bütüncül Yabancı, çok uluslu	Dağınık, düşük yoğunluk Küçük ölçekli, rahat hissettiren Yerel, aile, küçük işletmeler
Ölçek		
Mülkiyet		
Pazar		
Yoğunluk	Yüksek Monopol bir yapı Psikosentrik-Psikoloji merkezli Deniz, kum, güneş Yüksek sezon kış	Düşük Baskın olan tek bir işletme yok Allosentrik-Diğer merkezli Doğa/kültür Özel bir sezonu yok
Kaynak		
Bölüm		
Etkinlik		
Mevsimsellik		
Ekonomi		
Statü	Baskın bir sektör İthalat yüksek Kâr paylaşılr	Tamamlayıcı bir sektör İthalat düşük Kâr elde kalır
Etki		

Kaynak: Weaver (1991: 415).

Tablo 1’de görüldüğü üzere geleneksel kitle turizmi ve alternatif turizm arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Alternatif turizm türleri, yoğun kıyı turizmi, büyük ölçekli ve kalabalık gruplar halinde hareket, mevsimsellik, yoğun ithalat gerektiren geleneksel kitle turizmine alternatif olarak her yere yayılmış, daha küçük ölçekli ve küçük gruplarla hatta bazen tek ya da iki kişi ile hareket edilen özel ilgi turları ve yerelliğin ön plana çıktığı durumlara yönelmiştir. Ayrıca kitle turizmi, büyük yatırımlar gerektiren, turistleri yerelden soyutlayarak ötekileştiren bir olguyken, alternatif turizm, daha az yatırımlarla kendi doğal ortamında insanlara farklı deneyimler sunmaktadır (Dernoi, 1981: 254). Elbette bu yönelim, *postmodern* dönem insanının beklentilerinin değişmesi ve yeniden şekillenmesiyle hız kazanmıştır. Bu kapsamda turizm alanı ilgili modern ve *postmodern* süreçlerde yaşanan değişimleri kavramsal bir dizilim ile sunmak mümkündür:

Tablo 2: Modern ve Postmodern Süreç İçerisinde Turizmin Belirgin Özellikleri

Modern Kitle Turizmi	Postmodern Alternatif Turizm
Topluluk halinde turların düzenlenmesi,	Bireyselleştirilmiş özel ilgi turlarının ortaya çıkışı,
Düzenli ve planlı tur programları,	Plandan kopuk daha serbest yönelimlerin olduğu programlar,
<i>Fordist</i> (seri bant) üretim anlayışı ile planlanan turlar (standartlaştırılmış üretim),	Yalın üretim anlayışının olduğu özel ilgi turları (<i>post-fordizim</i>),
Trendlere uygun tasarım ürünler,	Trendlerden bağımsız şansa bırakılan durumlar,
Çevre bilincinden uzak tasarımlar,	Eko turizm/sürdürülebilir turizm hareketliliği için gösterilen çabalar,
Dinlenme ve eğlenme amaçlı seyahatler (deniz-kum-güneş odaklı),	Kişisel ilgiye yönelik seyahatler (eğlenme-egitim-heyecan odaklı),
İlerleme gelecek zaman düşünerek gerçekleştirilmekte,	İlerleme kaydedilmeksizin durağanlık ve anı/bugünü yaşamaya yönelik yönelimler,
Belirli bir zaman ve mekân çerçevesinde gelişen seyahat motifi,	Zaman ve mekân kısıtlamalarından uzak tercihler,
Standart ürünlerin üretimi,	Trendlerin hızına bağlı olarak kısa ömürlü ürünlerin gelişimi,
Tüketimin işlevsel olması özelliğinin ön planda olması,	Tüketimin işlevselliğinden çok estetize edilmesi,
Geleneksel 3S (<i>sea, sand, sun</i> - deniz, kum, güneş) turizminin yoğun olduğu bir dönemdir.	3E (<i>entertainment, excitement, education</i> - eğlenme, heyecan, eğitim) ve 4L (<i>landscape, leisure, learning, limit</i> - doğa ile iç içe olma, eğlenme, öğrenme, sınırları aşma) turizm türlerine yönelimin artması söz konusudur.

Kaynak: Brown (1993a: 31; 1993b: 22), Alejziak (1999: 213), Franch vd. (2008) ve Urry (2018: 226)'den uyarlanarak araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Turistik ürünlerinin çeşitlenmesi ve alternatif turizme geçiş süreci, tüketicilerin giderek egemen duruma gelmesi ve seçimlerinin sürekli olarak değişmesinden dolayı *fordist* üretim anlayışından yalın üretime

yani *post-fordizme* geçiş ile açıklanabilmektedir (Urry, 2018: 226). Modern dönemin, toplumun geri kalanı için standartlaştırılmış kitle ürünü üretme anlayışı, *postmodern* dönemde artık geçerliliğini yitirmiştir (Kozak vd., 2013: 17). Çünkü bu dönem insanının ihtiyaç ve beklentilerinin büyük oranda değişikliğe uğradığı görülmektedir.

İşlevselliğin geri plana atıldığı, turizmin boş zamandan, perakende satıştan, kültürden, eğitimden ve farklı hobilerden “ayrısızlaşması” yönelimi ön plana çıkmaktadır (Urry, 2018: 226). *Postmodern* dönemin getirmiş olduğu yeni anlayış, benzerlikler yerine farklılıkların vurgulanması, değerlerin, kültürlerin ve yaşam tarzlarının değişimi, bu yönelimlerin şekillenmesinde etkili olduğu söylenebilir (Spicer, 1997: 94). Zamanla turistik hizmetlerinin uzmanlaşma seviyelerindeki sürekli artış ve turizm talebindeki seçim şansı, küçük ve özel tüketici gruplarını alternatif turizme yönlendirmiştir. Bu nedenle verilen hizmet, olayın maddi yönünden çok duygusal yönüne odaklanmaktadır (Zotic vd., 2014: 84). *Postmodern* dönem insan anlayışındaki toplumsal hayatın zorluklarından kaçma artık bir ihtiyaç haline gelmiş ve eğilimler de o yöne evrilmeye başlamıştır. Öyle ki bu konuda *post-turizm* (Urry, 2009: 141) kavramı gibi, *post-modern* turizmi talep eden ya da katılım gösteren anlamında *post-turist* (Feifer, 1985; Zotic vd., 2014) ya da *post-alışverişçi* (Brown, 2008: 30) terimleri de literatüre kazandırılmıştır. *Postmodern* turizmin getirisi olarak değerlendirilebilecek alternatif turizm türleri ve *postmodern* turizmin ötesine geçen olası yeni türden turizm türlerinin tümü, içinde bulunduğumuz *postmodern* çağın ihtiyaçları çerçevesinde değerlendirilebilir. Burada kullanılan “ihtiyaç” kavramının göreceli ve tartışmaya açık bir kavram olmakla birlikte *postmodernizm* getirileriyle birlikte farklı bir boyut kazanmış olduğu söylenebilir. Modern sonrası dönem insanının ihtiyacı, artık yaşam mücadelesiyle ilgili değil tatmin olma ile ilgilidir. Bu nedenle *postmodern* dönem, insanlara yeni deneyimler sunmaya ve yeni tecrübeler edinmeye zorlamalıdır (Nuryanti, 1996: 258).

Uriely (2005) ise konuya turist deneyimleri üzerinden değinmiş ve *postmodern* turizmin getirisi sayılabilecek dört kavramsal gelişmeden söz etmiştir: (a) aynılaşmadan farklılaşmaya yönelim, (b) genellemeden

çoğullaştırmaya doğru eğilim, (c) gerçekleştirilen faaliyetlerin nesnel anlamlarından ziyade turistlerin öznel anlamlarına odaklanma ve (d) çelişkili ve belirleyici ifadelerden göreceli ve tamamlayıcı yorumlara geçiş. Uriely'nin (2005) de sıraladığı gibi *postmodern* turizm anlayışında nesnel, kalıplaşmış ifadelerden ziyade turistlerin inisiyatifine bırakılmış öznel durumlar ön planda tutulmaktadır.

Tarihsel olarak modern kabul edilen toplumlar, toplumsal ve iktisadi olarak farklılaşmış ve rasyonelleşmişliği ifade etmektedir (Nyström, 2000: 109). *Postmodern* dönemde rasyonelleşme ve farklılaşma “eskiye dönme”, doğa ile iç içe olma düşüncesi, geleneksel faaliyetlerin yeniden canlandırılmaya çalışılması, organik tüketim davranışlarının tekrar gündeme gelmesi olarak kendini göstermektedir. Modern toplumun getirilerinden sıkılan insanın yeni arayışları, doğasına dönerek, çevre bilincini geliştirerek, köklerine inmeye çalışarak, geleneklerine tekrar sahip çıkarak, bireyden ziyade toplumsal bilincin artırıldığı bir yöne doğru evrilmektedir. Bu örüntü kendini çağdaş diyebileceğimiz bazı kültürel sembollerle göstermektedir. Sağlıklı yiyeceklere yönelim, hakiki ekmek, vejetaryenlik, yeni mutfaklar, geleneksel/Batı dışı bilim ve tıp, doğal doğum, yapay kumaş yerine geleneksel işlemler, antika eşyalar, restore edilen evler, koşu, yüzme gibi etkinlikler yerine yürüyüşe çıkma gibi örnekler, doğal olana yönelimin bazı göstergeleridir (Urry, 2009: 153). Konuya yemek üzerinden değinen Montanari (2018: 50) antik dönemin yemek alışkanlıklarından bahsederken buğday ekmeğinin beyaz olması itibarıyla diğer ekmek türlerinden ayrılmasından ve üst sınıflar için lüks bir ekmek olarak görülmesinden ve halkın ise daha koyu bir rengi olan çavdar gibi tahıllardan yapılmış ekmekleri yemesinden bahseder. Günümüz tüketim davranışlarına bakıldığında beyaz ekmeğin artık modasının geçmiş olması ve daha doğal olarak görülen çavdar ve benzeri tahıllardan yapılan ekmeklere olan yönelim *postmodern* dönem insanının geçmişe ait deneyimleri ön planda tuttuğunun bir göstergesidir. *Post-turizm* kavramıyla birlikte turizm alanında da bu unsurların müşteri ihtiyaç ve isteklerine göre şekillendirilmesi ve sunulan hizmetin *post-alışverişçi* adı verilen “post-müşterilere” yönelik olmasına dikkat edildiği anlaşılmaktadır.

Merkez-Çevre İlişkisi Altında Gelişen Turizm Olgusu

İktisadi açıdan büyük bir endüstri olan turizm endüstrisi, küresel iktisadi yapı içerisinde önemli bir yere sahiptir. Birçok endüstride olduğu gibi turizm endüstrisinin gelişimi ve talep görmesi de bazı göstergelere göre şekillenmektedir. Bu göstergeler, kalkınma sürecinde önemli bir yere gelmiş olan ülkelerin belirlemiş olduğu ve onların izin verdiği sürece taklit edilebilen olgulardır. Bu nedenle belirli bir yerde turizm endüstrisinin gelişiminde o yerin yönetiminin dışında başka güçlerin de “katkısı” olduğu bir gerçektir. Bu durum, genel olarak bir ülkenin veya destinasyonun gelişim düzeyinin ülke veya destinasyonun yönetimi dışındaki başka yönetsel ve/veya yönetsel olmayan unsurların da dâhil olması ile bunun sebep ve sonuçlarını irdeleyen *bağımlılık teorisi* ile ifade edilmesi söz konusu olmaktadır.

Bağımlılık teorisinin kökeni (*dependencia*) Latin Amerika’da daha önce “neo-sömürgecilik (*neocolonialism*)” üzerine yazılmış yazılara dayanmaktadır (Smith, 1979: 247). Bağımlılık teorisi kapitalist sistemin doğası gereği ortaya çıkan “uydu-metropol (*satellite-metropolitan*)” (Frank, 1966: 18), “çevre-merkez (*periphery-center*)” (Amin, 1976: 93) olarak adlandırılan ülkeler arasındaki iktisadi veya siyasi ilişkilerin sebep olduğu bir olgu olarak tanımlanabilir. Bu tanımlamalarda büyük oranda belirleyici olan şey, toplumların iktisadi göstergeleridir ve bu göstergeler yine gelişmiş ülkeler baz alınarak yorumlandığı için bir ülkenin geri kalmışlıktan kurtulabilmesi için büyük atılımlar ve değişimler göstermesi gerekmektedir (Yavilioğlu, 2002: 50-51). Bu teoriye göre baskın bir gücün varlığı, birtakım ara (orta) güçler ve buna bağlı az gelişmiş ülkeler ile karakterize edilmektedir (Sunkel, 1969: 23). Zamanla bu kavramla ilgili bazı teoriler ortaya konulmaya başlamıştır. Büyük ölçüde Marksist emperyalizm teorilerine benzeyen bu teori, iktisadi ve politik gücün sanayileşmiş ülkelerde yoğunlaştığı ve merkezileştirildiği varsayımına dayanmaktadır (Ferraro, 1996: 60). Sunkel (1969: 24), gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelere “dış yardım (*foreign aid*)” adı altında aktardıkları nakdi ve aynı yatırım, hediye ve kredi gibi kolaylıkları aslında göreceli olarak daha az gelişmiş ülke veya bölgeleri sömürme olarak “emperyalizmin yeni yüzünü” temsil eden bir araç şeklinde ifade etmektedir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkisi küresel kapitalist sistemin getirmiş olduğu bu teori ile ifade edilmektedir. Amin (1976), bu teoride “çevre-merkez” kuramına hiyerarşik bir sıralama ile yaklaşmaktadır. Yüksek sermaye birikiminin olduğu, hiyerarşinin üst basamaklarında yer alan “merkez” ülkeler, dünya ekonomisinin işleyişinden en yüksek payı almaktadır. Merkez ülkelerin karşısında ise, ücretlerin düşük olduğu, teknolojinin merkez ülkelerden getirildiği, hiyerarşinin alt basamaklarındaki az gelişmiş “çevre” ülkeler yer almaktadır. Bunun sonucunda ise merkezdeki ülkelerin etrafında dönen uydu ülkelerin merkeze bağımlılığı giderek artmakta ve bu ülkeler, sistemin bir parçası olma bağımlılığına itilerek az gelişmişliğe mahkûm bırakılmaktadırlar (Karaş, 2018: 256). Çevre ülkelerden merkez ülkelere olan kaynak aktarımı aslında “sömürü”, çevre ülkelerin yerinde sayarken merkez ülkelerin “gelişmesine” sebep olmaktadır. Günümüzde “modernizmin başlangıcı” olarak ifade edilen aydınlanma çağı ve sanayi devrimi ile getirilerinin geri kalmışlık teorilerine büyük oranda zemin hazırladığı söylenebilir. Bu nedenle modern olmak demek, sömürgeleştirmeye konumlanmış olmak demek ve bu bakımdan modernleşme tarihinin aynı zamanda bir emperyalizm ve sömürgecilik tarihi olması anlamına geldiği ifade edilmektedir (İlter, 2006: 2). Söz konusu bu merkez toplumlarının gelişme düzeyi arttıkça işgücü, birincil sektör olarak bilinen tarım sektöründen ikincil sektör olan sanayiye ve üçüncül sektör olan hizmet sektörüne geçecek (Yavilioğlu, 2002: 52) ve bu sektörde kullanacağı hammadde ve insan kaynağı ihtiyacı uydu ülkelerden karşılanacaktır. Bu durum sadece uydu ülkelerin merkez ülkelere bağımlı olduğu anlamına değil, merkez ülkelerin emperyalist çıkarları doğrultusunda bir hareketlilik gösterme haklarının doğması anlamına da gelmektedir (Fernández ve Ocampo, 1974: 30). Zaman içerisinde bu hareketlilik farklı alanlarda farklı şekillerde kendini göstermeye başlamıştır.

Giddens (2018: 67-68), modernliğin yapısal olarak küreselleştirici ve uzak yerleşimleri birbirine bağlayan, yerel oluşumları başka yerde yaşanan olaylarla biçimlendiren, dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşmasını öngören bir doğası olduğundan bahsetmektedir. Özellikle modern çağın başlangıcı olarak kabul görülen Orta Çağ’ın egemen

sosyal yapısı üzerine kurulan sömürgecilik, gelişmekte olan ülkeleri sömürgeci devletlerin “koruması” altına alınmaya zorlamıştır. Bu durumun turizme yansımaları ise çok uluslu büyük işletmelerin turizm amaçlı henüz iktisadi gelişimi sürecini tamamlamamış ülkelere bir lütuf olarak sunulan iktisadi, sosyal, politik ve çevreci müdahaleler ile başladığını ifade etmek pek de yanlış olmayacaktır.

Konu turizm bağlamında ele alındığında ise küreselleşme ile birlikte büyük tur operatörleri ve seyahat acentaları her yerde görülmeye başlamış, tek bir Avrupa pazarı oluşturulmuş ve henüz gelişmekte olan ülkeler mevcut kaynakları ile farklı turizm türlerinin gelişimine katkı sağlamaya başlamışlardır (Urry, 2009: 86). Özellikle büyük bir kitlesel talep gören kıyı turizminde, kıyıların turizm amaçlı kullanımını yoğunlaşmış ve aslına yabancı, çok farklı turistik mekânların ortaya çıkmasına yol açılarak arazi kullanımına yeni görünüm kazandırmış ve turizmin etkisiyle kültürel yayılma, küresel ağlar oluşmuş; uluslararası örgütler ise mekânlar arası farklılıkları ortadan kaldırarak her yerin birbirine benzemesine yani “tektipleşmeye” veya “mekânsal bütünleşmelere” yol açmıştır (Emekli, İbrahimov ve Soykan, 2006: 5). Tek tip otel işletmeleri, aynılaştırmış hizmetler, birbirine benzeyen tatil beldeleri kısaca merkez ülkelerde yer alan çoğu unsur uydu ülkelerde de merkezin gözetiminde ve denetiminde geliştirilmeye başlanmıştır. Urry (2009: 106)’in sorduğu gibi gelişme ama *kimin için?* Turizm kapsamında geliştirilen havaalanlarının, otellerin, eğlence merkezlerinin uydu ülke halklarına neredeyse hiçbir faydası dokunmamaktadır.

Postmodern döneme gelindiğinde ise, sömürgecilik veya küreselleşme yeni bir hale bürünerek, kendini postkolonyalizm olarak bilinen farklı bir sistem şeklinde göstermeye başlamıştır. Postkolonyal sözcüğü geleneksel sömürgeciliğin bittiği ve yeni bir dönemde yeni tür sömürgeciliğin başladığı anlamına gelmemekte, aksine sömürgeciliğin *post-modern* bir forma bürünmüş hali anlamına gelmektedir (İlter, 2006: 9; Çıtak, 2014: 564). Özellikle 1980’li yıllarda baskın bir şekilde hissedilen küreselleşme olgusu ile birlikte dünyadaki sanayi işletmeleri, bir taraftan pazarların, ürünlerin ve üretim teknolojisinin hızla değişmesi,

diğer taraftan da rekabet şartlarının giderek ağırlaşmasından önemli ölçüde etkilenmeye başlamıştır (Aydın, 2000: 21). Pazarlar doyuma ulaşarak daha seçici hale gelmiş ve işletmeler de farklılaşmaya, stoksuz çalışmaya ve küçük ölçekli üretim anlayışına yönelmiştir (Saklı, 2013: 117) Öte yandan, yoğunlaşan rekabet ve gelişen teknoloji, ürünlerin iktisadi ömürlerini kısaltmış ve çok sayıda işletme üretim otomasyonu ve entegrasyonuna yönelik programlar çerçevesinde esnek üretim sistemlerini (*post-fordizm*) devreye sokma ihtiyacını hissetmişlerdir (Aydın, 2000: 21). Bu düşünce sistemi iktisadi bağlamda olduğu kadar sosyal, kültürel fikirlerin ve değerlerin de sınırların ötesine aktarılmasını ifade etmektedir (Javed, 2014: 825). Bu düşünceye göre; “dünya, küresel bir köydür” ve güçlü olan bu küresel mekânı kendi çıkarlarına göre yönetebilir ve kendi düşüncelerini empoze eder. Postkolonyalizm, bu düşünce sisteminin değişmesinde tek bir öznenin olmadığı ve “ötekinin” de söz hakkının olduğunu vurgulaması açısından önem arz eder (İlter, 2006: 8). Özellikle *postmodern* dönemde baskın bir şekilde hissedilen postkolonyalizm bugüne kadar özne olamamış, merkez tarafından sömürülmüş ve geri bırakılmış ülkelerin her anlamda gelişmesi için bir zemin oluşturmaya çalışmaktadır.

Modernite ve *Postmodernitenin* Turizme Yansımaları: Bir Sentez

Turist davranış ve eğilimleri her ne kadar *postmodern* dönem çerçevesinde yerele doğru evrilsede uluslararası turizmin ruhuna ve dinamiklerine bağlı olarak ortaya çıkan bağımlılık ile birlikte kültürel dayatmalar devam etmektedir. Günümüz kullanım ve tüketim davranışlarına bakıldığında bu duruma örnek olarak verilebilecek pek çok etken yer almaktadır. Örneğin, hızlı yemek servisi sunan yiyecek ve içecek işletmelerinden *online* yemek siparişi alan *web* sitelerine, akıllı telefon markalarından tercih edilen kıyafetlere, eğlence anlayışına ve müzik türlerine kadar birçok etken, egemen gücün kim olduğunu ve modern sürecin getirilerini açıkça ifade etmektedir.

Urry (2009: 17), *Turist Bakışı* kitabında turist bakışının göstergeler aracılığıyla nasıl şekillendirildiğinden bahseder. Bu anlamda, Paris’i

gördüğümüz zaman vermiş olduğu romantiklik hissini başka yerlerde arayan, ortamlarda tipik İtalyan davranışlarını bekleyen, yolculuklarında Amerikan tipi otoyollarını tercih eden, biriyle vakit geçirmek için en uygun ortamın geleneksel İngiliz barları olduğunu düşünen, gondolların gezdiği şehirleri her yerde görmek isteyen bir eğilimin ortaya çıkması söz konusudur (Culler, 1981: 127). Nash (1989) ise, gelişmiş toplumların tatil ihtiyaçlarının dahi kendi belirledikleri çerçevede olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu nedenle turizmi emperyalizmin bir formu olarak ifade edilmektedir. Nash (1989), sanayileşmiş bir toplum bireyinin (Batılı), tatil için gitmiş olduğu ülkede kendi dilinin konuşulmasını bekleyen, hızlı yemek servisi sunan yiyecek ve içecek işletmelerinde yemek yemek isteyen, ülkesinde almış olduğu tüm hizmetleri orada da görmek isteyen Kuzey Amerikalı bir turisti örnek göstermektedir. Günümüzde modernliğe ulaşmak, tarihin *telos*'u olarak adlandırılan ulaşılması gereken hedefin sonu olarak ifade edilmektedir (İlter, 2006: 4). *Postmodern* dönemde ortaya çıkan düşünce sisteminin bu *telos*'u büyük oranda ortadan kaldırmaya yönelik olduğu söylenebilir. Bu anlamda yerele doğru yönelim, farklılıkların ön plana çıkması, tüketim davranışlarının değişmesi, eğitilmiş bireylerin sayısının artması ile doğru orantılı olarak gelişen çevre bilinci *postmodern* dönemin getirilerine verilecek örnekler arasındadır.

Çalışmanın buraya kadar olan kısmında, modernitenin dinamiklerine bağlı olarak ortaya çıkan modern kitle turizminin oluşturduğu iktisadi, sosyo-kültürel, ekolojik ve politik olumsuzluklar, *postmodernitenin* doğal bir sonucu olarak beliren alternatif turizm türleri arayışına ve bu turizm türlerinin gelişmesine sebep olması konu edinilmiştir. Bunun yanı sıra modernitenin kitle turizmine yansımalarının zamanla olumsuz bir olgu olarak algılanması ve *postmodernitenin* bu olumsuz olguları ortadan kaldırmaya yönelik bir antitez niteliğinde olduğu yorumları yapılsa dahi *postmodern* dönem getirilerinin tam anlamıyla modernitenin olumsuzluklarını ortadan kaldırmayı başarabildiği savunulamaz. Konu ile ilgili olarak Ritzer ve Stepnisky (2014: 650), *postmodern* toplum kuramcılarını, modern toplumu sürekli eleştirmeleri fakat sonucunda toplumun ne olması gerektiğine dair bir vizyona sahip olmadıkları ve modernite

sorunlardan söz ettikleri halde çözüm önerileri sunmadıkları yönünden eleştirmektedirler.

Postmodern dönemde ortaya çıkmış bir başka konu ise “popüler kültür” ve “medya tüketimi” olgularıdır. Bu popüler olgular, her şeyi tüketecek bir nesne olarak görme algısı oluşturmuştur (Hatipler, 2017, 33). Fordizm ile ortaya çıkan kitle tüketimi *postmodern* dönemde farklı bir forma bürünerek medya tüketimi olarak kendini göstermekte ve bu durum “anlık (*just-in-time*)” üretim ve tüketim kalıplarının gelişmesine neden olmuştur (Bell ve Hollows, 2005: 3). Turistik bir deneyim, hobiler, günlük ihtiyaçlar ve hatta kişilerin özel hayatları bile oluşan bu popüler kültür ile medyada anlık olarak tüketilmekte ve “tüketim kalıbı” ihtiyaçtan ziyade arzulara atıf yapan bir hale dönüşmektedir. Lash (2013: 40), *postmodern* kültürde, ürünlerin “kullanım değerinden (*use-value*)” ziyade “sembolik değerinin (*sign-value*)” talep edilmesinden bahsetmektedir. “Gösteriş tüketimi” veya “lüks tüketim” kalıplarının da ortaya çıkmasına zemin hazırlayan bu durum, kişilerin başkalarına odaklı tüketim güdülerinin gelişmesi ve başkalarını etkileme arzusuyla tükettiği anlamına gelmektedir (Wiedmann, Hennings ve Siebels, 2009). Küreselleşme ile birlikte geniş kitlelere yayılan bu durum, kendilerini bu tüketimler üzerinden tanımlayan bir kültürün doğmasına da sebep olmuştur.

Turizm bağlamında konu ele alındığında, *postmodern* toplumda her ne kadar duyarlı bir turizm algısı oluşturulmaya çalışılsa dahi tüketerek tükenen, derinlikten uzak, en önemli anların bir tek fotoğraf karesiyle “tüketildiği” yüzeysel deneyimlerin ön plana çıktığına da şahitlik etmekteyiz. Pretes (1995: 2) bu yüzeyselliği, turizmin *postmodern* toplum tarafından tüketilecek bir meta haline getirilmesi ve turistin, turistik ürüne yüzeysel olarak yaklaşmasından dolayı altta yatan gerçekliği göremediğini yalnızca turistik ürünün temsilini, işaretini/sembolünü veya imajını görerek tüketmesinden söz etmektedir. Gidilen bir destinasyonda yerel halk ile temas etmeden evine dönen turistler, antik bir şehirde basamaklarına oturulmamış tiyatrolar, yörenin malzemeleriyle yapılmış yerel bir yemek tatmak yerine hızlı yemek servisi sunan yiyecek işletmelerinde yenilen yemekler ve anı yaşamaktansa *anlık* çekilmiş onlarca fotoğraf

karesi *postmodern* dönemin de masum olarak savunulacak bir tarafının olmadığını göstergeleridir.

Turizmin yalnızca bir “görünüş (*spectacle*)” olarak algılanması da yine *postmodern* toplumla kendisini göstermiş, yalnızca doğal olanın değil, insan yapımı ürünlerin de tüketilmesine yol açmıştır (Pretes, 1995: 3). Öte yandan (kültürel) miras turizminin, *postmodernizmin* bir tezahürü olduğunu ileri süren Nuryanti (1996: 250), bu dönemin, turizmde geçmişin yeniden tasvir edilmesi, verilen mesajın anlamlandırılmaya çalışılması ve iletilmesi için mimaride olduğu gibi geçmişe semboller yükleyerek ve onu estetik hale getirip yeni anlamlar ve saygınlık kazandırdığını, hayal gücü ile geçmişi tekrar inşa etme şansı verdiğini savunmakta ve bu dönemi destekler nitelikte tezler öne sürmektedir. Uriely (1996: 984) ise modern turizmin polemik oluşturacak, otoriter ve homojenleştirici söyleminden farklı olarak, *postmodern* dönem turizminin (alternatif) bu söylemlerden uzak kalarak geliştiği ve turist deneyimlerinin farklılaşmasına fırsat verdiğini ifade etmektedir.

Farklı bakış açılarından yola çıkarak, bu çalışmada savunulan düşünce; modernitenin olumsuzluklarına tepkisel olarak ortaya çıkan *postmodern* anlayış, bir noktada uydu merkez ilişkisinin vahşi kapitalist yaklaşımına karşı yine aynı yapının devamında iktisadi, sosyo-kültürel, ekolojik ve politik yapıları düzeltmekten ziyade bu yapılara daha ılımlı bir yaklaşım olarak ele almasıdır. Şah (2016: 11), *postmodern* toplumda her ne kadar toplumsal ve siyasal alanda modernitenin baskıcı pratikleri bir şekilde varlığını sürdürmeye devam etse dahi *postmodern* düşüncenin birtakım anti-otoriter ve farklılıkları olumlayan pratiklere fırsat verdiğinin göz ardı edilemeyeceğini vurgulayarak içinde yaşadığımız toplumu “*postmodern* modernizm” olarak ifade etmektedir. Şah’ın da ifade ettiği gibi bu çalışmada da vurgulanmak istenen modernitenin ve modern kitle turizminin sebep olduğu yıkımların yine benzer nitelikteki merkez ve çevre ilişkileri sonucu ortaya çıkan *postmodernite* ve alternatif turizm yaklaşımlarının esasen modernitenin farklı bir şekle dönüştürülmüş hali olarak da ifade edilmesinin mümkün olduğudur. Ancak, kim tarafından planlanırsa planlansın iktisadi, sosyo-kültürel, ekolojik ve politik unsur-

lara daha ılımlı yaklaşılması, sürdürülebilir kaynak kullanımı, iktisadi gelişim ve kalkınma gibi konularda daha rasyonel yaklaşımlar sunması ve farkındalık yaratmaya çalışması açısından daha kabul gören bir olgu olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Tarihsel süreç içerisinde insanlar sürekli olarak turizm amaçlı seyahatler gerçekleştirmişlerdir. Bu süreçler içerisinde toplumsal olarak büyük değişikliklere neden olan modernite ve *postmodernite* ile bu dönemlerin getirileri ön plana çıkmaktadır. Çalışmanın giriş kısmında da ifade edildiği gibi çalışmada, modernite ve *postmodernite* çerçevesinde turizmin değişimi incelenerek, bu konjonktürde değişen iktisadi, sosyo-kültürel, ekolojik ve politik yapının olası sonuçlarının turizme olan etkisini farklı açılardan ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu çerçevede modernite ve *postmodernitenin* olumlu getirileriyle birlikte olumsuzluklarına da yer verilmiş ve iki dönemin de olası sonuçları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Modern dönem özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan endüstriyel gelişim ve buna bağlı olarak kullanımı yaygınlaşan yeni teknolojilerin kullanımı ile başlayan süreci ele almış, *postmodern* dönem ise özellikle 1970’li yıllardan sonra toplumsal olarak bilincin ön plana çıktığı, 1990’lı yıllardan sonra ise uygulamalı olarak örneklerine rastlanılan süreci ele almaktadır. 20. yüzyılın ilk yarısında başlayarak 21. yüzyılın ilk yıllarına kadar etkili olan modern kitle turizminin, sonrasında ise alternatif turizm türlerinin “çevre-merkez” ilişkisi çerçevesinde ortaya çıkardığı olumlu ve olumsuz durumlar yer almaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde farklı olay ve olgularla şekillenen turizm olgusu bu çalışmada, modernitenin getirilerini artık taşıyamaz hale gelmesi ve yeni bir dönüşümün, değişimin sinyallerini vererek *postmodern* dönemden medet umması şeklinde ele alınmaktadır. Çalışmaya bağlı olarak ortaya çıkan sonuç ise *postmodernitenin* olumlu getirilerinin olmasının yanı sıra modern dönemin olumsuzluklarını tamamen ortadan kaldıracak bir olgu olmadığı, aksine *postmodern* dönem adı altında modernitenin farklı bir yöntemle devam ettirildiğidir.

Bu çalışma, turizm olgusunun farklı tarihsel dönemlerde değişen ve dönüşen yapısına yönelik yapılmış kavramsal bir çalışmadır. Bu bağlamda çalışmanın en önemli kısıtlılığını ikincil kaynaklardan yararlanılması oluşturmaktadır. Bu konudaki akademik bakış açılarının gelişmesi ve uygulamaya dönük somut öneriler sunabilmesi için modern kitle turizminin olumlu ve olumsuz etkileri ile alternatif turizm türlerinin farklı açılardan oluşturduğu etkiler daha ampirik yaklaşımlarla ele alınabilir. Bu çerçevede modern dönem etkilerinin bariz bir şekilde görüldüğü ve *postmodern* bakış açısının hâkim olduğu iki destinasyonun karşılaştırılması yapılabilir. Ayrıca bu konuda yapılmış çalışmalar literatür taraması yapılarak kıyaslama yapılabilir ve karşılaştırmalı bilgilerin ortaya çıkarılması sağlanabilir. Nitel bazda ürün yaşam eğrisi açısından farklı katkı ve değerler irdelenebilir. Bu ve benzeri çalışmalar bu konuda oluşturulacak akademik bilgi birikimine kayda değer bir katkı oluşturacaktır.

Kaynakça

- Alejziak, Wieslaw (1999), *Turystyka w Obliczu Wyzwań XXI Wieku [Tourism in the Face of 21st Century's Challenges]*, Kraków, Poland: Wyd. Albis
- Amin, Samir (1976), *Unequal Development: An Essay on the Social Formations of Peripheral Capitalism*, (Çev. Brian Pearce), New York: The Harvester Press.
- Aydın, M. Kemal (2000), "Neoliberal Dalga ya da Küreselleşme", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 13-27.
- Beebe, Maurice (1974), "Introduction: What Modernism was", *Journal of Modern Literature*, 3(5), 1065-1084.
- Bell, David ve Joanne Hollows (2015), "Making sense of ordinary lifestyles" Ed. D. Bell ve Joanne Hollows, *Inside Ordinary Lifestyles: Popular Medya, Consumption and Taste*, New York: Open University Press, 1-20.
- Bendix, Reinhard (1967), Tradition and Modernity Reconsidered. *Comparative Studies in Society and History*, 9(3), 291-346.
- Berman, Marshall (1988), *All That is Solid Melts into Air: The Experience of Modernity*, London and Newyork: Verso.
- Boissevain, Jeremy (1996), *Coping With Tourists: European Reactions to Mass Tourism*, İngiltere: Berghahn Books.
- Brown, Stephen (1993a), "Marketing as Multiplex: Screening Postmodernism", *European Journal of Marketing*, 28(8/9), 27-51.
- Brown, Stephen (1993b), "Postmodern Marketing?", *European Journal of Marketing*, 27(4), 19-34.
- Brown, Stephen (2008), "Postmodern marketing" Ed. M. Baker ve Susan Hart, *Inside The Marketing Book*, London: Routledge, 19-31.
- Butler, Richard W. (1990), "Alternative Tourism: Pious Hope or Trojan Horse?", *Journal of Travel Research*, 28(3), 40-45.

- Childs, Peter (2016), *Modernism*. London and Newyork: Routledge.
- Cohen, Erik (1987), “Alternative Tourism: A Critique”, *Tourism Recreation Research*, 12(2), 13-18.
- Culler, Jonathan (1981), “Semiotics of Tourism”, *The American Journal of Semiotics*, 1(1/2), 127-140.
- Çağlar, Nedret (2008), “Postmodern Anlayışta Siyaset ve Kimlik”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 369-386.
- Çıtak, Emre (2014), “Postkolonyalizm ve Batı Sinemasında Doğu-Batı Ayrımına Yönelik Postkolonyal Öğeler”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 561-578.
- Dernoi, Louis A. (1981), “Alternative Tourism: Towards a New Style in North-South Relations”, *International Journal of Tourism Management*, 2(4), 253-264.
- Dursun, Çiler (2000), “Zaman: Modern ve Postmodern”, *Toplum ve Bilim*, (Bahar), 189-211.
- Eagleton, Tery (2011), *Postmodernizmin Yanılsamaları*, (Çev. Mehmet Küçük), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Emekli, Gözde, Aydın İbrahimov ve Füsun Soykan (2006), “Turizmde Küreselleşmeye Coğrafi Yaklaşımlar ve Türkiye”, *Ege Coğrafya Dergisi*, 15(1-2), 1-16.
- Ersoy, Melih (1991),” Bağımlılık Okulunun Eleştirisi”, *Ekin Belleten*, (Bahar-Yaz 1991), 23-34.
- Faye, Ran (2009), *A History of Installation Art and The Development of New Art Forms: Technology and The Hermeneutics of Time and Space in Modern and Postmodern Art From Cubism to Installation*, New York: Peter Lang.
- Feifer, Maxine (1985), *Going Places. The Ways of the Tourist from Imperial Rome to the Present Day*, London: MacMillan.

- Fernández, Raul A. ve Jose F. Ocampo (1974), “The Latin American Revolution: A Theory of Imperialism, not Dependence”, *Latin American Perspectives*, 1(1), 30–61.
- Ferraro, Vincent (1996), “Dependency theory: An introduction”, Ed. G. Secondi, *Inside The Development Economics Reader*, London: Routledge, 58-64.
- Fırat, A. Fuat ve Nikhilesh Dholakia (2006), “Theoretical and Philosophical Implications of Postmodern Debates: Some Challenges to Modern Marketing”, *Marketing Theory*, 6(2), 123-162.
- Franch, Mariangela, Umberto Martini, Federica Buffa ve Gerardine Parisi (2008), “4L Tourism (Landscape, Leisure, Learning and Limit): Responding to New Motivations and Expectations of Tourists to Improve the Competitiveness of Alpine Destinations in a Sustainable Way”, *Tourism Review*, 63(1), 4-14.
- Frank, Andre Gunder (1966), “The Development of Underdevelopment”, *The Monthly Review*, 18(4), 17-31.
- Giddens, Anthony (2018), *Modernliğin Sonuçları*, (Çev. Ersin Kuşdil), İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1994).
- Gonsalves, S. Paul (1987), “Alternative Tourism-The Evolution of a Concept and Establishment of a Network”, *Tourism Recreation Research*, 12(2), 9-12.
- Habermas, Jürgen ve Seyla Ben-Habib (1981), “Modernity versus Postmodernity”, *New German Critique*, (22), 3-14.
- Han, Dai-In, Timothy Jung ve Alex Gibson (2014), “Dublin AR: Implementing augmented reality in tourism.” Ed. Z. Xiang ve Iis Tussyadiah, *Inside Information and Communication Technologies in Tourism 2014*, Wien, New York: Springer, 511-523.
- Hatıplı, Mustafa (2017), “Postmodernizm, Tüketim, Popüler Kültür ve Medya”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(34), 32-50.
- İlter, Tuğrul (2006), “Modernizm, Postmodernizm, Postkolonyalizm:

- Ben-Öteki İlişkileri ve Etnosantrizm”, *Küresel İletişim Dergisi*, (1),1-14.
- Javed, Naghma (2014), “Globalization or Cultural Colonialism”, *International Journal of Development Research*, 4(4), 825-827.
- Johnson, Doyle Paul (2008), “Postmodern social and cultural fragmentation”, Ed. D. P. Johnson, *Inside Contemporary Sociological Theory: An Integrated Multi-Level Approach*, New York: Springer, 543-566.
- Karakurt, Elif (2006), “Kentsel Mekânı Düzenleme Önerileri: Modern Kent Planlama Anlayışı ve Postmodern Kent Planlama Anlayışı”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (26), 1-25.
- Karaş, Göksel (2018), “Bağımlılık Teorisi Perspektifinden DTÖ Kapsamındaki Korumacılık Politikası Araçlarının Kullanımı”, *International Journal of Public Finance*, 2(2), 245-263.
- Klotz, Heinrich ve Radka Donnell (1988), *The History of Postmodern Architecture*, Cambridge, MA: Mit Press.
- Kozak, Meryem Akoğlan, Savaş Evren ve Onur Çakır (2013), “Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 24(1), 7-22.
- Lash, Scott (2013), *Sociology of Postmodernism*, London and New York: Routledge.
- Lyotard, Jean François (2014), *Postmodern Durum*, (Çev. İsmet Birkan), Ankara: BilgeSu Yayıncılık. (Orijinal yayın tarihi, 1967).
- Nash, Dennison (1989), “Tourism as a form of imperialism”, Ed. V. L. Smith, *Inside Host and Guests: The Anthropology of Tourism*, Philadelphia: University Of Pennsylvania Press, 37-52.
- Nuryanti, Wiendu (1996), “Heritage and postmodern tourism”, *Annals of Tourism Research*, 23(2), 249-260.

- Nyström, Harry (2000), “The Postmodern Challenge—From Economic to Creative Management”, *Creativity and Innovation Management*, 9(2), 109-114.
- Montanari, Massimo (2018), *Kıtlık ve Bolluk: Avrupa’da Yemeğin Tarihi*, (Çev. Mesut Önen ve Biranda H. Çoban), İstanbul: Nika Yayınevi. (Orijinal yayının tarihi, 1993).
- Odabaşı, Yavuz (2009), *Postmodern Pazarlama*. İstanbul: MediaCat Kitapları.
- Özoran, Artan Beris (2019), “Yeni Bir Yaşama ve Düşünme Biçimi: Postmodern Kültür”, *Journal of International Social Research*, 12(62), 731-743.
- Pearce, Douglas G. (1992), “Alternative tourism: Concepts, classifications, and questions”, Ed. V. L. Smith ve William R. Eadington, *Inside Tourism Alternatives: Potentials and Problems in the Development of Tourism*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 15-30.
- Poon, Auliana (1994), “The ‘New Tourism’ Revolution”, *Tourism Management*, 15(2), 91-92.
- Pretes, Michael (1995), “Postmodern Tourism: The Santa Claus Industry”, *Annals of Tourism Research*, 22(1), 1-15.
- Ritzer, George ve Jeffery Stepnisky, (2014), *Sosyoloji Kuramları*, (Çev. Himmet Hülür), Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Saklı, Ali Rıza (2013), “Fordizm’den Esnek Üretim Rejimine Dönüşümün Kamu Yönetimi Üzerindeki Etkileri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(44), 107-131.
- Smith, Tony (1979), “The Underdevelopment of Development Literature: The Case of Dependency Theory”, *World Politics*, 31(2), 247-288.
- Spicer, W. Michael (1997), “Public Administration, the State, and the Postmodern Condition: A Constitutionalist Perspective”, *American Behavioral Scientist*, 41(1), 90-102.

- Sunkel, Osvaldo (1969), “National Development Policy and External Dependence in Latin America”, *Journal of Development Studies*, 6(1), 23–48.
- Şah, Umut (2016), “Postmodern Bir Modernizm”, *Onto-Online Psikoloji Dergisi*, (10), 5-12.
- Toffler, Alvin (2008), *Üçüncü Dalga*, (Çev. Ali Seden), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi. (Orijinal yayın tarihi, 1996).
- Topal, Aylin (2009), “Ulusal Kalkınmacılıktan Küresel Neoliberalizme Anti-Emperyalizm: Latin Amerika Deneyimi”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (41), 113-138.
- Towner, John (1984), “The Grand Tour: Sources and a Methodology for an Historical Study of Tourism”, *Tourism Management*, 5(3), 215-222.
- Uriely, Natan (1997), “Theories of Modern and Postmodern Tourism”, *Annals of Tourism Research*, 24(4), 982-985.
- Uriely, Natan (2005), “The Tourist Experience: Conceptual Developments”, *Annals of Tourism Research*, 32(1), 199-216.
- Urry, John (2009), *Turist bakışı*, (Çev. Enis Tataroğlu ve İbrahim Yıldız), Ankara: BilgeSu. (Orijinal yayın tarihi, 2002).
- Urry, John (2018), *Mekanları Tüketmek*, (Çev. Rahmi G. Ögdül), İstanbul: Ayrıntı. (Orijinal yayın tarihi, 1995).
- Wagner, Ulla (1977), “Out of Time and Place—Mass Tourism and Charter Trips”, *Ethnos*, 42(1-2), 38-52.
- Weaver, B. David (1991), “Alternative to Mass Tourism in Dominica”, *Annals of Tourism Research*, 18(3), 414-432.
- Weaver, B. David (2014), “Asymmetrical Dialectics Of Sustainable Tourism: Toward Enlightened Mass Tourism”, *Journal of Travel Research*, 53(2), 131-140.

- Wiedmann, Klaus-Peter, Nadine Hennigs ve Astrid Siebels, (2009), “Value-based Segmentation of Luxury Consumption Behavior”, *Psychology & Marketing*, 26(7), 625-651.
- Yaşar, Gamze Aslan (2011), “Ortaçağdan Günümüze ‘Modernite’: Doğuşu ve Doğası”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 10-26.
- Yavilioğlu, Cengiz (2002), “Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri (Eleştirel Bir Yaklaşım)”, *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(2), 49-70.
- Zotic, Vasile, Alexandru Diana-Elena ve Dezsi Ştefan (2014), “Debate on Tourism in Postmodernism and Beyond”, *Turističko Poslovanje*, (13), 79-93.